

3.2. Досвід правового виховання в Японії

Вивчення й осмислення досвіду правового виховання різних країн світу дає можливість застосувати відповідні позитивні практики на українському терені і вдосконалити процес формування правової культури в незалежній Україні. Зокрема, актуальним є вивчення досвіду правового виховання в Японії — країні, що має найнижчий рівень злочинності серед індустріально розвинених держав світу. Ознайомлення з цією системою має допомогти виробити комплексний підхід до організації правового виховання різних вікових груп населення в Україні, що сприятиме успішній розбудові демократичної, соціальної, правової держави.

Як відомо, у життєдіяльності людських спільнот важливе місце посідають звичаї, традиції, сталі стереотипи поведінки. Послідовне безконфліктне їх передавання від одного покоління до іншого забезпечує стабільність розвитку соціальної організації Японії. Ідеться про спадковість ціннісно-мотиваційних настанов у правовій сфері і юридичній діяльності, ставленні до права, його вимог, приписів, норм, законів. Система правового виховання розвивається як процес сприйняття досвіду попередніх поколінь і безконфліктної адаптації цього досвіду до нових умов.

Правове виховання, формування правової культури населення Японії, різних його вікових груп базується, як свідчать дослідники (О. Белявська, Г. Дашков, В. Єрґомін, Р. Міхеєв, М. Морозов, Таїра Хукуда, Уеда Кан, Моримото Масаюкі та ін.), на використанні всіх засобів, наявних у держави та суспільства. До головних соціальних чинників, що впливають на законослухняність японців, їх високу правову культуру, належать:

- високий рівень соціально-економічного розвитку країни;
- демократичні умови життя суспільства;
- загальний рівень культури населення.

Крім цих умов, що об'єднують Японію з іншими розвиненими країнами сучасного світу (США, західноєвропейські держави), японське суспільство характеризується й певними особливостями, зокрема притаманним японському соціуму партикуляризмом, який сприяє розвитку міжособистісних стосунків на засадах звичаєвого права і статевовікової ієрархії, що допомагає підтримувати в суспільстві злагоду та гармонію.

У період раннього Середньовіччя правова культура японців формувалася під впливом одразу двох цивілізацій - азіатської і європейської, з їх ідеологіями, цінностями та правовими системами. У цей же період за зразком китайських кодексів були прийняті перші державні законодавчі акти Японії. Найбільш придатною соціальною філософією і політикою для японського суспільства став один із варіантів конфуціанства.

Перша Конституція Японії була прийнята наприкінці XIX ст. і поєднала в собі ідеї японського імператорського ладу з принципами західноєвропейського конституціоналізму. Тоді японська правова система вступила у фазу глибокого перетворення на основі рецепції романо-германського права. Сьогодні законодавчі кодекси і правові документи Японії засновані на німецькому французькому та американському законодавстві. Цей процес, що активізувався після Другої світової війни, дістав назву «вестернізації» японського права. Таким чином, законодавство Японії є змішаним. У ньому наявні як традиційні елементи (релігійно-буддистські засади; та морально-етичні принципи конфуціанства), так і елементи романо-германського і англо-американського права. Проте одним із офіційних джерел права, на рівні з нормативно-правовими актами і договорами, визнаються звичаї. Навіть саме ставлення японців до права визначається традицією та звичаєм і тому має свої особливості.

Б. Гаврилишин у доповіді Римському клубові «Дороговкази в майбутнє: до ефективніших суспільств» звертає увагу на домінування в Японії групово-корпоративної системи цінностей як складника суспільного ладу. Ця система цінностей ґрунтується на постулаті, що «особа — лише частинка всесвіту і частинка суспільного ладу. Кожен покликаний відігравати власну роль у ньому, добровільно підпорядковувати себе вищим цілям, виконувати свої обов'язки і реалізовувати своє призначення шляхом кооперативної взаємодії з іншими».¹

У своїй внутрішній політиці влада Японії керується прагненням будь-що уникати конфліктів, досягати консенсусу, підтримувати гармонію на всіх рівнях суспільства. Це стосується багатьох внутрішніх суперечностей, які держава шляхом виховання (зокрема, правового) намагається нівелювати. До таких суперечностей належать:

¹ Гаврилишин. Б. Дороговкази в майбутнє: до ефективніших суспільств: Доповідь Римському клубові [Текст] / Б. Гаврилишин. — К. : Основи, 1993. - С. 13.

— надзвичайна гречність, шанобливість, благопристойність поведінки японців в особистому оточенні, що поєднуються з грубістю (на межі з жорстокістю) у знеособленому масовому оточенні;

— традиційна вседозволеність, притаманна малим дітям, співіснує з надією на їх високу дисциплінованість, добровільне підпорядкування у старшому віці;

— групова, кооперативна орієнтація як норма поведінки співіснує з гострим індивідуальним суперництвом (наприклад, на рівні середньої школи, де воно пов'язане з прагненням майбутнього вступу до університетів, а пізніше — праці у бажаних компаніях).

Можливо, саме існування цих суперечностей та розбіжностей у поєднанні з високим рівнем самодисципліни зумовлює те, що японці видаються легко збудливими, «наелектризованими» і, як наслідок, надзвичайно динамічними. Необхідність появи групово-корпоративних цінностей в японському соціумі пояснювалася суворими природними умовами, а їх правильність виправдовувалася релігійними віруваннями.¹ Крім того, важливим засобом утвердження цих цінностей стало правове виховання.

Основні принципи японської системи цінностей ґрунтуються на тому, що людина — лише складова, але невід'ємна складова світобудови. Вона має перебувати в гармонії з природою і особливо з іншими людьми. Людина наділена унікальними рисами, проте це не означає, що для неї заздалегідь визначено й передбачено роль володаря всього суцього. У центрі японського суспільства завжди знаходилася не окрема людина, а міцний колектив із чітко визначеною ієрархією.

Кожна людина в Японії відіграє особливу роль, яка швидше органічно вплетена у тканину суспільства, ніж перебуває поза нею чи в опозиції до неї. Будь-який японець є складовою часткою певної групи. На першому місці серед цих груп перебуває сім'я, де дитина вчиться відданості, вірності, чіткому засвоєнню різниці між старшими та молодшими. У міру того як дитина дорослішає, сімейні цінності та навички поширюються на інші групи — школу, клуб, бізнес. Отже, кожен мусить знайти своє місце у структурі суспільства, аби воно могло надійно функціонувати. Людина повинна жити відповідно до своїх громадській обов'язків. Їй слід добровільно підпорядковуватися груповим чи суспільним цілям, що перебувають у певній ієрархії

¹ Гаврилишин. Б. Дороговкази в майбутнє: до ефективніших суспільств: Доповідь Римському клубу [Текст] / Б. Гаврилишин. - К. : Основи, 1993. - С. 56-57.

(нація, товариство, виробнича бригада, сім'я).¹ Такий підхід в японському суспільстві визначає зміст процесу соціалізації, зокрема правової.

У Японії чесноти людини визначаються переважно її бажанням і здатністю жити так, аби відповідати сподіванням інших людей, а не демонструвати свої переваги над іншими. Отже, добродесність полягає скоріше у пристосуванні до сподівань оточення, ніж у самореалізації, індивідуалістському самоствердженні, відмінності від інших людей. З урахуванням цих принципів сформована поведінка стає більш групоно орієнтованою, ніж індивідуально орієнтованою, більш узгодженою, ніж конкурентною. Стосунки між індивідуумами базуються швидше на взаємних зобов'язаннях та прихильності, ніж на перевагах і договірних угодах.

Ціннісні орієнтації сучасної Японії розвиваються у бік гармонійного поєднання традиційного східного партикуляризму (соціально-групова орієнтація, колективізм, «сімейні методи управління компаніями» тощо) та західного універсалізму (з його індивідуалізмом, «організаційними» принципами управління). У новітню епоху Японія енергійно запозичувала надбання західної цивілізації, не відмовляючись від традиційної системи цінностей, де значну роль відіграють особливості національного характеру японців, групова згуртованість, стійкість сімейних стосунків тощо.²

Засвоєння правових норм, як засвідчують дослідження американського професора Дж. Тапп (вона вивчала особливості правової свідомості 6 тис. досліджуваних осіб у п'яти країнах світу: США, Данії, Італії, Греції, Японії), відбувається протягом усього життя людини незалежно від її віросповідання або професії. Очевидно, що важливим моментом у розробленні концепції безперервного правового виховання є урахування індивідуальних психологічних складових правової свідомості особи. Разом з тим у процесі формування правової свідомості цілеспрямовано закладаються й деякі інші елементи правової свідомості, пов'язані з впливом соціуму.³

У Японії ідея права як універсального регулятора суспільних відносин. засобу забезпечення соціального консенсусу, досягнення високих економічних показників, розвитку політичної демократії посідає важливе місце у громадській свідомості.

¹ Пронников, В. А. Японцы (Этнопсихологические очерки) [Текст] / В. А. Пронников, И. Д. Ладанов. - Изд. 2-е. испр. и доп. - М. : Глав. ред. вост. лит. изд-ва «Наука», 1985. - С. 83.

² Япония [Текст] : справочник / под общ. ред. Г. Ф. Кима и др. - М. : Республика, 1992.-С. 96.

³ Наливайко. Н. В. К вопросу о формировании концепции правового образования [Электронный ресурс] / Н. В. Наливайко. - Режим доступа: www.philosophy.nsc.ru/journals/humscience/1_99/20_NALIV.htm.

Високий рівень правосвідомості японського суспільства можна пояснити, зокрема, повсякденною практикою звернення японців до правових реалій, поширенням правової освіти та юридичної літератури, високим рівнем загальної культури громадян.¹ Саме ці засоби постають важливими напрямками правового виховання, яке є складовою загальної системи виховання та правової соціалізації.

Оскільки людина в Японії розглядається як невід'ємна частина людства, суспільства, то й сенс її існування та призначення напряму пов'язаний із соціумом. Людські зв'язки із суспільством є різноманітними:

- безпосередньо сім'я;
- родові відносини, які об'єднують тих, хто жив у минулому і хто з'явиться у майбутньому;
- виробничий колектив, товариство, широка громада, нація.

Надійне функціонування цих різноманітних структур має пріоритет над потребами і прагненнями індивідуума. Зокрема, у системі виховання в японській родині традиційно центральне місце посідають відносини матері та її дітей. Готова на будь-які жертви мати і вдячні сини та дочки, які пам'ятають про цю жертвовність, — типове для Японії явище.²

Основний сенс первинної соціалізації в Японії може бути сформульований декількома словами: відсутність для малюка будь-яких обмежень. Коли в однієї іноземки, що прожила тривалий час в Японії, запитали, що вона думає з цього приводу, та відповіла: «Якби я мала можливість обирати, де провести своє дитинство, я, поза сумнівом, обрала б Японію».³

У Японії вихователі частіше застосовують заохочення, ніж покарання. Виховувати там означає не лаяти за те, що вже зроблене погано, а, завчасно передбачаючи таку можливість, навчати дитину правильній поведінці. Навіть при очевидному порушенні правил пристойності вихователь уникає прямого осуду, аби не поставити дитину у принизливе становище. Замість осуду дітей навчають конкретним навичкам поведінки,

¹ Шагова, А. Б. Японский опыт воздействия на организованную преступность [Текст] / А. Б. Шагова // Организованная преступность Дальнего Востока: общие и региональные черты. - Владивосток : Изд-во ДВГУ, 1993. - С. 35.

² Сіданич, І. Л. Особливості родинного виховання дітей в Японії [Текст] / І. Л. Сіданич // Україна - країни Сходу: від діалогу педагогічних систем до діалогу культур та цивілізацій : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. м. Київ. 18-19 трав. 2001 р. - К. : Фенікс, 2002. - С. 117.

³ Пронников, В. А. Японцы (Этнопсихологические очерки) [Текст] / В. А. Пронников, И. Д. Ладанов. - Изд. 2-е. испр. и доп. - М. : Глав. ред. вост. лит. изд-ва «Наука». 1985. - С. 83.

всіляко розвиваючи й підтримуючи їх упевненість у тому, що вони здатні навчитися управляти собою, якщо докладуть відповідних зусиль. Японці вважають, що надмірний тиск на психіку дитини може дати зворотний результат.

Водночас уже на етапі первинної соціалізації розпочинається встановлення зв'язків індивіда із суспільством. Для людей завжди важлива стабільність, а в юному віці під час соціалізації дитина має ще більшу потребу у внутрішній упевненості. Японській дитині вже в ясельному віці створюються умови для відчуття єдності із суспільством. Існують два різновиди такої суспільної ідентифікації. Перший — це ідентифікація себе з родиною через почуття захищеності й турботи сім'ї, з якою дитина пов'язана родовим корінням, що дає основу для впевненості і спокою. Відчуваючи любов до себе з боку родини, дитина усвідомлює свою належність до сімейного прізвища, а отже, й роду. Ці почуття, у свою чергу, формують у майбутньому любов до рідних, а потім і до батьківщини. Другий різновид ідентифікації — це належність до чоловічої або жіночої статі, правильне визначення їх певних рис. У цьому разі надзвичайно важливі такі елементи японської культури, як урочисті відзначення Свята дівчаток та Свята хлопчиків. Відсутність акценту на різниці статі шкодить самоідентифікації дитини і може призвести до конфліктності соціалізації в підлітковому віці.¹

В японській родині діти є центром усіх турбот. Виховання здійснюється на основі не примусу чи заборон, а опіки. Японські матері протягом тривалого часу наглядають за ними. Дітей не карають: замість заборон їх привчають роздумувати над тим, як до їх вчинків поставляться інші. Тому діти побічно відчувають осуд за свої вчинки. З раннього віку вони засвоюють, що якщо вчинять що-небудь погане, то будуть висміяні.²

Виховання дітей у японських сім'ях завжди було спрямоване на формування особистості, яка відповідає вимогам групи. Основне завдання виховання дітей — навчити їх умінню розуміти чужі принципи, нічим не виділятися серед групи. Усе це разом із сильно розвиненим відчуттям родинної солідарності сприяє прищепленню

¹ Озерська. О. Ю. Роль японської сім'ї у самоідентифікації дитини [Текст] / О. Ю. Озерська // Зб. наук. пр. ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. - 2008. - Вип. 34. - С. 173. - (Серія «Педагогіка і психологія»).

² Катруца, Н. Б. Вплив ідей конфуціанства на систему виховання в Японії [Текст] / Н. Б. Катруца // Наук. зал. Ніжин. держ. ун-ту ім. М. Гоголя. - 2008. - Психолого-педагогічні науки. - № 5. - С. 163.

дітям дисциплінованості й водночас створює умови, які стримують розвиток таких негативних якостей особистості, як, зокрема, егоїстичність, агресивність.¹

Отже, японська родина постає головним чинником самоідентифікації дитини, входження її в суспільство. Саме в родині закладається підґрунтя гармонійного фізичного, розумового, статевого, морального, естетичного, правового розвитку особистості. Японське сімейне виховання виконує важливу функцію збереження і трансляції традиційної японської культури. Воно орієнтоване на відтворення притаманного цій культурі законослухняного типу людської особистості. Японська сім'я виховує здатність особистості ефективно й повною мірою використовувати навички та вміння контролювати себе, адекватно оцінювати ситуацію, підтримувати громадський порядок, співпрацювати, гармонізувати стосунки з іншими.²

Особливістю спонування молоді до сумлінного додержання усталених норм поведінки в японському соціумі є розвиток їх групової свідомості. Він передбачає стримування у собі стихійних поривів, набуття вміння поводитися належним чином, поважати старших, виконувати свій обов'язок, бути відданим родинним традиціям.

У міру дорослішання юні регламентація її поведінки посилюється. Японським підліткам прищеплюються саме ті навички поведінки, які відповідають інтересам групи, до якої вони інкорпорують. У референтних групах культивується конформізм, тобто відповідність учинків нормам групової поведінки. Підліток, який порушив ці норми, піддається остракізму і неминуче стає моральним ізгоєм. Груповий конформізм притаманний навіть грі дітей. Дитина, яка схитрувала в процесі якої-небудь гри, автоматично позбавляється можливості брати участь у ній.

Серйозніші заходи організовували доросліші молодіжні групи (вакамоно-гумі). Такі групи створювалися в кожному населеному пункті. В епоху Мейдзі їх було перетворено на асоціації молодих людей, що мають різні назви. Нині такі асоціації відомі за функціями, які вони здійснюють у тому чи іншому районі країни. Вступлення до такої групи означало, що юнак досяг повноліття і з цієї миті навколишні жителі починали вважати його дорослим.

¹ Пронников. В. А. Японцы (Этнопсихологические очерки) [Текст] / В. А. Пронников, И. Д. Ладанов. - Изд. 2-е, испр. и доп. - М. : Глав. ред. вост. лит. изд-ва «Наука», 1985. - С. 92.

² Озерська. О. Ю. Роль японської сім'ї у самоідентифікації дитини [Текст] / О. Ю. Озерська: Зб. наук. пр. ХНГТУ ім. Г. С. Сковороди. - 2008. - Вип. 34. - С. 178. - (Серія «Педагогіка і психологія»).

Іноді молодіжні групи мали будинки для зборів (ядо), куди допускалися тільки члени певної групи. На півострові Ідзу та у деяких риболовецьких селищах у південній частині острова Кюсю ці будинки є й нині; їх називають «будинками для зустрічей молодих людей». Відомі два типи будинків: ті, що постійно відвідувалися, і ті, що використовувалися для певних подій. Іноді такі будинки будувалися спеціально або їх орендували у заможних громадян. Удень юнаки брали участь у трудовій діяльності родини, а ввечері займалися у «ядо» плетінням солом'яних циновок чи ремонтом рибальських сіток. Іноді вони проводили час в іграх або ж за розмовами про дівчат, на яких хотіли б одружитися. Загалом «ядо» сприяли зміцненню у хлопців відчуття самостійності, особистої свободи. Подібний напрям соціалізації зберігся й донині.

Молодіжні групи надають японській громадськості активну допомогу в боротьбі з пожежами та іншими стихійними лихами. Проте основний час у них зайнятий підготовкою і проведенням свят. Так, обряди, пов'язані з перенесенням паланкіну синтоїстського божества, виконуються переважно членами таких груп. У багатьох районах Японії вони беруть на себе організацію різних спортивних змагань та ігор.¹

Підліткові і молодіжні групи сприяють вихованню рис особистості, які вважаються важливими для кожного японського громадянина, їх конкретизував виданий у 1996 р. «Опис ідеального японця», в якому визначено чотири головні групи якостей, що їх потрібно набувати:

- якості індивідуальні (бути вільним, розвивати індивідуальність, бути самостійним у справах, володіти бажаннями, мати почуття пістету);
- якості члена родини (бути здатним перетворити свій дім на місце любові, відпочинку, виховання, зробити свій дім відкритим);
- якості члена суспільства (бути відданим роботі, сприяти добробуту суспільства, бути творчою людиною, поважати соціальні цінності);
- якості громадянина нації (бути патріотом, шанувати державну символіку, мати найкращі національні риси).²

Важливу роль у вихованні цих рис відіграє японська система освіти. Здобуття загальної та професійної освіти є важливим у зв'язку з тим престижним значенням (як моральним, так і матеріальним), яке для японців мають трудова діяльність і підготовка

¹ Пронников, В. А. Японцы (Этнопсихологические очерки) [Текст] / В. А. Пронников. И. Д. Ладанов. - Изд. 2-е, испр. и доп. - М. : Глав. ред. вост. лит. изд-ва «Наука», 1985. - С. 97.

² Кирда. А. Особливості розвитку цілей в системі освіти Японії [Текст] / А. Кирда // Університет. - 2007. - № 6. - С. 15.

до неї. В Японії домінує принцип «довічного наймання» на роботу, що надає людині право лише на одну спробу посісти гідне місце у суспільстві, тобто влаштуватися на роботу до відомої і процвітаючої компанії. Добра освіта — гарантія того, що цей шанс буде реалізований успішно.

Конкуренція при вступі до вищих навчальних закладів (найбільш престижними серед них вважаються університети в Токіо і Кіото) є надзвичайно високою. Пильні батьки, охоплені безмежним прагненням забезпечити своїм нащадкам місце у престижних навчальних закладах, не дозволяють дитині піднятися з-за письмового столу, доки не будуть виконані всі завдання. Тому навчання в японській школі — це постійна наполеглива праця. І тільки вона допоможе краще скласти черговий іспит, вступити до більш престижної школи, університету. Але й університет потрібно обирати, уже навчаючись у школі, заздалегідь визначивши майбутню спеціальність, аби встигнути набрати максимальну кількість балів.¹ Тому освіта в Японії постає могутнім засобом соціалізації, справжнім культом, що підтримується родиною, суспільством, державою.

Сучасну систему освіти Японії було створено після закінчення Другої світової війни, між 1947 і 1950 рр. У цей час значні зусилля докладались у галузі демілітаризації системи освіти, зміни її ультра-патріотичної спрямованості, відокремлення від школи синтоїстської церкви, впровадження демократичних цілей та принципів виховання. Характерною особливістю цього періоду стало розроблення загальних перспективних цілей освіти на державному рівні: «Основний закон про освіту» (1947), «Закон про шкільну освіту» (1947).

У преамбулі «Основного закону про освіту» визначено, що головний обов'язок японської школи полягає у формуванні демократичної нації, яка сповідує ідеали людяності та миру. Цей загальнонаціональний принцип визначає зміст різних напрямів виховання, здійснюваного школою, у тому числі й правового. У статтях 1 і 2 «Основного закону про освіту» охарактеризовано головні цілі японської системи освіти:

- гармонійне формування особистості в душі правдолюбства і справедливості;
- повага до індивідуальності;
- ушанування праці і глибоке почуття відповідальності;

¹ Орішак, Л. Л. Шлях до успіху (японський досвід) [Електронний ресурс] / Л. Л. Орішак // Сучасна освіта. - 2010. - № 3 (66). - Режим доступу: <http://s-osvita.com.ua/content/view/469/>.

- виховання духу самостійності, необхідного для будівництва миролюбної держави та суспільства.¹

У сучасному японському суспільстві значна увага приділяється визначенню загальних цілей-інтенцій, окреслених у головних державних законодавчо-нормативних документах Японії, що розглядають розвиток освіти у світлі соціально-економічних, політичних, культурних вимог: «Пошук моделі освіти для XXI століття» (1984). «Положення про реформу японської школи» (1985), «Реформи освітніх систем для їхньої адаптації до сучасності» (1991), «Заходи щодо розвитку освіти протягом життя як відповідь на нові соціальні тенденції» (1992) тощо. Зазначені документи відбивають зміст різних напрямів виховання в японській школі, зокрема правового виховання.

На сучасному етапі в японській педагогіці й освітній політиці зміст педагогічних цілей розроблюється диференційовано. Крім загальнодержавних, визначаються цілі за регіонами (на рівні префектур), окремими ступенями освітніх установ, окремими навчальними закладами, нарешті, за окремими курсами і темами занять. Так практично ураховуються місцеві, конкретні умови розвитку суспільства у висуванні та реалізації навчально-виховних цілей.² Однак специфіка цих конкретних умов не перешкоджає здійснювати процес морального і правового виховання на спільних для всього японського суспільства національно-культурних засадах.

Одним із найважливіших соціокультурних аспектів освітньої системи Японії є її роль у соціалізації як процесі підготовки до певного стилю життя і праці.³ Уже з дитинства японці постійно й інтенсивно навчаються. Діти віком від 6 до 15 років повинні відвідувати початкову шестирічну школу а потім — трирічну молодшу середню школу. Більшу частину часу діти і підлітки проводять у стінах школи. Батьки приділяють підвищену увагу навчанню своїх нащадків, іноді навіть нехтуючи сімейним вихованням та участю у соціальній діяльності. Наступним етапом є навчання у старшій середній школі (денна — три роки, вечірня та заочна — чотири роки). За профілем навчання старші та середні школи поділяються на загальні, академічні,

¹ Кирда. А. Особливості розвитку цілей в системі освіти Японії [Текст] / А. Кирда // Університет. - 2007. - № 6. - С. 71.

² Кирда. А. Г. Тенденції розвитку цілей освіти в розвинених країнах світу і Україні (друга половина XX століття) [Текст] : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / А. Г. Кирда: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. - К.. 2005. - С. 14.

³ Озерська. О. Ю. Соціокультурні аспекти японської системи освіти [Текст] / О. Ю. Озерська // Наук. вісн. ХДІУ ім. Г. С. Сковороди. - Х.: ОВС, 2002. - Вип. 11. - С. 113. - (Серія «Філософія»).

технічні, природничонаукові, комерційні, школи мистецтв. Прийом до старших середніх шкіл здійснюється на основі документа про закінчення молодшої середньої школи та проходження конкурсу за результатами вступних іспитів. У 12-му класі школярі мають обрати один із профілів подальшого навчання.

У центрі навчально-виховної системи завжди знаходиться шкільний учитель, адже від його професійної майстерності, знань, уміння знайти шлях до душі кожної дитини, побудити інтерес до знань, навчити розвивати їх залежить успіх виховання інженерів, менеджерів, юристів, економістів, які у майбутньому примножуватимуть досягнення країни. Третя освітня реформа Японії (1984), відповідаючи на виклики часу, визначила такі пріоритети у підготовці вчителів:

- безперервна освіта протягом усього життя;
- залучення до педагогічної діяльності висококваліфікованих фахівців різних сфер суспільства;
- вдосконалення педагогічної майстерності не тільки на рівні засвоєння теоретичних знань, а й під час практичного навчання студентів та початкуючих учителів початкової школи.¹

Особлива роль учителя у процесі соціалізації дітей та підлітків зумовлює необхідність розвитку певних рис його особистості. Моральні якості вчителя і його здібності до педагогічної діяльності в Японії перевіряються за допомогою спеціального психологічного тесту. Співбесіда є одним із найважливіших етапів іспиту. Учитель мусить виявити практичні навички, провести фрагмент заняття, прочитати лекцію, взяти участь у колективній дискусії чи діловій грі.

Дослідження ціннісних настанов префектурних рад з питань освіти дало змогу створити професіографічний портрет японського «ефективного вчителя», найсуттєвішими характеристиками якого є такі компоненти: наявність високих моральних якостей, професіоналізм, покликання до вчительської професії, уміння виховувати колективізм, комунікабельність, розвивати здатність до самоосвіти, повагу до закону і прав людини, патріотизм, активну громадянську позицію.

Описання «ефективного вчителя» буде неповним без аналізу його особистісних характеристик у рідній гуманістичній педагогіці, джерела якої наявні в педагогічних

¹ Озерська. О. Ю. Роль практики у професійній підготовці вчителів Японії [Текст] / О. Ю. Озерська // Наук. пр.: наук.-метод. журн. - Миколаїв: Миколаїв. держ. гуманітар. ун-т ім. П. Могили. 2006. - Т. 46. вип. 33. - С. 80. - (Педагогічні науки).

теоріях Дж. Дьюї про співробітництво вчителів з учнями, необхідність соціального виховання і безперервність освіти. Спільним для цієї теорії та японських концепцій виховання є визнання унікальності та неповторності особи вчителя. Проте японці не сприйняли тезу Дж. Дьюї про центральну роль учня і другорядну роль учителя в навчально-виховному процесі. Саме вчитель, за переконанням японських педагогів, є його центральною постаттю.¹

Серед обов'язкових дисциплін, які справляють найбільший вплив на розвиток системи правового виховання у школі, особливу роль відіграють суспільствознавство та етика. У програмі цих курсів, що посідають надзвичайно важливе місце у навчально-виховному процесі японських закладів освіти, визначають три основних напрями:

- упровадження певних соціальних норм у свідомість молоді у вигляді моральних цінностей і групових орієнтирів;
- «інтернаціональне» виховання, пов'язане з орієнтацією на широкі міжнародні контакти;
- упровадження думки про причетність кожної дитини до японських традицій як їх нащадків і майбутніх творців.²

Система виховання в японській школі пройнята традиційним національним духом, який всебічно намагаються зберегти в різних нормах соціальної регуляції, зокрема у правових нормах.³

Повна середня освіта дає право навчатись у молодших коледжах (тривалість навчання — один-два роки) або університетах. Стати студентом державного університету можна після складання «Загального тесту досягнень першого ступеня», який проводиться Національним центром з прийому в університети. Той, хто успішно пройшов тестування, допускається до складання вступних іспитів уже безпосередньо в університетах. Випускники університетів для здобуття бакалаврського ступеня (чотири роки) мають набрати відповідну кількість залікових одиниць. Ті, хто виявив

¹ Озерська, О. Ю. Професійна підготовка вчителів у вищих навчальних закладах Японії [Текст] : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / О. Ю. Озерська; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. - Х., 2006. - С. 9.

² Кирда, А. Особливості розвитку цілей в системі освіти Японії [Текст] / А. Кирда // Університет. - 2007. - ЛГ» 6. - С. 76-77.

³ Пронников, В. А. Японцы (Этнопсихологические очерки) [Текст] / В. А. Пронников. И. Д. Ладанов. - Изд. 2-е, испр. и доп. - М. : Глав. ред. вост. лит. изд-ва «Наука», 1985. -С. 122.

здібності до дослідницької роботи, можуть продовжити навчання на ступінь магістра (два роки). Після цього для бажаючих пропонуються трирічні докторські програми.

Слід зазначити, що до найбільш престижних спеціальностей у сучасному японському суспільстві належить юриспруденція. Це також свідчить про значення японської системи правового виховання на всіх рівнях освіти — початкової, середньої та вищої як важливого засобу трансляції соціокультурних цінностей.

Отже, система виховання й освіти передає новим поколінням японського суспільства цінності, традиції, навички, уміння законослухняної поведінки, моральні стандарти стосунків у родині, колективі, здатність узгоджувати індивідуальні і соціальні інтереси. Показово, що японські школярі самі по черзі прибирають класи та інші приміщення у школі, а наприкінці навчального семестру всі виходять на генеральне прибирання. Самообслуговування — важливий складник шкільного життя. Важливою є й та обставина, що учні настільки поглинені навчанням, що в них не залишається часу для «вулиці». Для попередження первинної злочинності, зокрема, з «важкими» підлітками здійснюється індивідуальне правове консультування вже на рівні школи.¹ Усі ці засоби сприяють гармонійному вихованню особи з розвиненою правовою свідомістю.

Ефективність японського правового виховання дослідники пояснюють перш за все відповідністю правової системи головним засадам японського суспільства, його традиціям, соціальним поведінковим стереотипам, етичним переконанням.² Успіхи кримінальної політики також пояснюються передусім не використанням у боротьбі зі злочинністю особливих кримінально-правових засобів, не жорсткістю каральних заходів за вчинення злочину, а застосуванням усіх засобів соціального контролю, наявних у розпорядженні суспільства і держави.³ Японську кримінальну політику зорієнтовано перш за все на профілактику злочинності.

Важлива роль у правовиховній діяльності надається кримінальній політиці держави у стримуванні злочинності за допомогою інтеграції соціальних та правових засобів

¹ Шагова, А. Б. Японский опыт воздействия на организованную преступность [Текст] / А. Б. Шагова // Организованная преступность Дальнего Востока: общие и региональные черты. - Владивосток : Изд-во ДВГУ, 1993. - С. 37.

² Белявская, О. А. Уголовная политика Японии [Текст] / О. А. Белявская // Актуальные вопросы борьбы с преступностью в России и за рубежом. - М.: ИНИОН РАН, 1991. - С. 3.

³ Михеев, Р. Уголовная политика Японии [Текст] / Р. Михеев, Н. Морозов, Е. Коидзуми // Актуальные проблемы теории борьбы с преступностью и правоприменительной практики : межвуз. сб. науч. тр. - Красноярск. 1999. - Вып. 2. - С. 101.

боротьби з нею. Поєднання формального контролю і неформального, традиційного, соціального контролю за поведінкою громадян, створення загальнонаціональної системи захисту соціальних цінностей від злочинності з активною участю всього населення є значним надбанням японського досвіду.

На думку дослідників, важливе значення у кримінальній політиці Японії мають правильно сконструйоване кримінальне законодавство та його розумне застосування. До головних складових японського кримінального законодавства належать;

- найсуворіше серед країн світу правове регулювання володіння вогнепальною зброєю:

- відмова, наскільки це можливо, від позбавлення волі (особливе від його тривалих строків): перевага надається більш м'яким засобам впливу:

- захист прав особистості, підтримання високих моральних стандартів, традиційних чеснот. Загалом кримінальне право базується на моральних засадах і орієнтоване на захист громадян від незаконних посягань на їх права та інтереси;

- індивідуальний підхід до особи злочинця та його діянь, виведення зі сфери кримінальної юстиції справ за мотивами їх малозначущості та інших конкретних обставин, тобто додержання принципу доцільної відповідальності за малозначні злочини або відкладання притягнення до відповідальності (компетенція прокуратури);

- здійснення широкої пропаганди законослужняності, що проводиться силами поліції, школи, громадських організацій;

- ресоціалізація злочинців, аби уникнути формування у них комплексів «злочинної особистості», «ізгоя суспільства», шляхом виведення зі сфери застосування кримінального законодавства (на стадії досудового розслідування) осіб, які вчинили нетяжкі злочини, з одного боку, а з другого — застосування до більшості підсудних, визнаних винними, покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, чи засудження їх з позбавленням волі на нетривалий строк, здійснення широкої програми контролю та виховання стосовно осіб, умовно-достроково звільнених з місць ув'язнення.¹

Суб'єктами правового виховання і кримінальної політики в Японії є державні й адміністративні органи, а також громадські організації. Уряд у рамках «Програми економічного і соціального планування», локальних програм комплексного

¹ Морозов, Н. А. Преступность. Уголовная политика. Уголовное право Японии [Текст] / Н. А. Морозов. Е. Коидзуми // Актуальные проблемы юридической науки и практики в условиях становления в России правового государства: материалы XXXVIII науч. конф. ДВГУ, Владивосток. 29-30 апр. 1996 г. - Владивосток : Изд. группа «ВИТ», 1997. -С. 39.

запобігання злочинності, органи реабілітаційного захисту, муніципальні органи, підприємці у сфері охорони об'єктів, наукові заклади, учені здійснюють правовиховну діяльність і профілактику запобігання злочинності.

Ефективність роботи правоохоронних органів (поліції, прокуратури, суду, пенітенціарних установ, служби захисного нагляду) в боротьбі зі злочинністю досягається завдяки таким головним чинникам: високому професіоналізму кадрів; оснащеності у необхідній кількості сучасними технічними засобами; тісної взаємодії з громадськістю.

Так, повноцінним юристом у Японії можна стати після закінчення юридичного факультету, трирічного стажування на допоміжних посадах та складання державного кваліфікаційного іспиту. Тільки після цього юрист допускається до самостійної роботи за спеціальністю. Подібним чином у японській поліції відбувається присвоєння чергового звання, що поряд з іншими вимогами передбачає певну тривалість навчання на курсах підвищення кваліфікації.

Японська поліція накопичила багатий досвід співпраці з населенням і місцевою владою та результативного експериментування. Традиційна ієрархія поліцейських органів доповнюється робочими органами відділень поліції, а саме: поліцейські будки у містах, поліцейські пости у сільській місцевості для постійної співпраці з населенням. У превентивній діяльності поліції простежуються три основних напрями:

- виховні заходи головним чином стосовно молоді й особливо неповнолітніх, метою яких є укорінення у свідомості неповнолітніх ідеї законслухняності, аби у такий спосіб відвернути (запобігти) їх перехід на злочинний шлях (зазначимо, що багато японських поліцейських у зв'язку з цим займаються на громадських засадах тренерською роботою у спортивних секціях або ж керують гуртками за інтересами, аби молодь мала користь зі свого вільного часу; водночас вони проводять бесіди з неповнолітніми на теми, що сприяють вихованню законслухняності);

- консультативні просвітницькі заходи, звернені до населення в цілому. їх мета — навчити обачності, перестороження у питаннях захисту від організованої злочинної діяльності;

- заходи стеження і збирання інформації про потенційних злочинців, а також застосування охоронних та технічних засобів, аби попередити вчинення цими особами злочину чи примусити їх відступити від злочинних намірів шляхом створення умов,

що унеможливляють злочин (це функції поліцейських будок — припинення або запобігання злочинам).¹

Судова система, зокрема японська система юстиції для неповнолітніх (відповідно до японського законодавства повноліття настає з 20 років), передбачає розгляд усіх справ неповнолітніх у сімейному суді, де процедура слухання гуманізована, просякнута ідеєю захисту неповнолітнього. Здебільшого ухвалюється рішення про незастосування до неповнолітнього будь-яких заходів або застосування заходів захисно-виховного характеру; дуже рідко ухвалюються рішення про передавання справи до кримінального суду.

Сімейні суди в Японії виконують дві основні функції: розгляд віднесених до їх компетенції цивільно-правових справ та вирішення справ неповнолітніх. Для виконання першої функції при сімейних судах як допоміжні органи існують примирювальні комісії, до кожної з яких входять судді і представники населення. Здійсненню другої функції сімейних судів сприяє присутність у їх штатному розкладі так званих дослідників, до функцій яких належить вивчення на науковій основі особи неповнолітнього, соціального середовища, що його оточує, обставин учинення ним злочину або іншого антигромадського діяння тощо. У разі необхідності одержати більш повну й глибоку характеристику неповнолітнього сімейний суд направляє його до класифікаційного пункту для неповнолітніх. Ефективність сімейних судів є достатньо високою завдяки індивідуалізації підходу до неповнолітніх, але фахівці вважають їх перевантаженими.

Серед традиційних функцій японської прокуратури цікавою видається функція розгляду кримінальних справ без передавання їх на судовий розгляд (так зване відстрочення порушення обвинувачення, яке може застосовуватися за наявності доказів, достатніх для направлення справи до суду). Порушення кримінального переслідування в Японії є прерогативою прокурора. У кримінально-процесуальному праві існує принцип дискреційного порушення кримінального переслідування, тобто передбачено правомочність прокурора на свій розсуд не порушувати кримінальне переслідування незалежно від наявності підстав для підтримання обвинувачення у суді. Цей інститут відстрочення порушення кримінального переслідування існує в

¹ Эндо, Й. Япония и Китай: новое соперничество и новое сотрудничество [Текст] : пер. с япон. / Йоку Эндо. - М. : АСТ. 1999.

Японії більше ста років. Сфера застосування цього інституту не має ніяких законодавчих обмежень.

Велике значення в Японії надається врегулюванню стосунків між злочинцем і потерпілим. Прокурор пропонує винному компенсувати заподіяну шкоду, вибачитися перед постраждалим. Водночас злочинець попереджається; у більшості випадків від нього вимагається письмове зобов'язання вести законослухняний спосіб життя. Однак найважливіший чинник впливу органів прокуратури — не притягати злочинця до кримінальної відповідальності, а відкрити можливість справляння на нього виховного впливу та подальшого нагляду з боку найближчого оточення.

Для виправлення та перевиховання порушника закону прокурор спілкується з родичами, сусідами, колегами по роботі, оцінює їх можливості та доводить їм, що нагляд з їх боку — обов'язкова умова відстрочення порушення кримінального переслідування. Від родичів та роботодавця у більшості випадків теж вимагається письмове зобов'язання про те, що вони відповідним чином проводитимуть контроль за правопорушником. У цьому напрямі покликані здійснювати контроль комісії, що мають спостерігати за діяльністю прокуратури. Вони формуються з громадян, які користуються виборчим правом. Функції цих комісій обмежено перевіркою правомірності використання прокурорами дискреційних прав. Інститут комісій з розгляду діяльності прокуратури існує в Японії більше 50 років і є одним із чинників формування правової культури громадян.

Пенітенціарний департамент як підрозділ Міністерства юстиції Японії здійснює керівництво системою пенітенціарних установ: звичайні в'язниці, заклади для неповнолітніх, слідчі ізолятори. У Японії — найнижчий коефіцієнт позбавлених волі серед провідних індустріально розвинених країн (37 на 100 тис. населення).¹ Крім того, у пенітенціарних установах на громадських засадах працюють асоціації тюремних священників і добровільні відвідувачі пенітенціарних установ. Зі звільненими правопорушниками працюють асоціації реабілітаційної допомоги правопорушникам, жіночі асоціації сприяння реабілітації правопорушників, асоціації підприємців, об'єднання, що допомагають влаштуванню на роботу особам, які відбули покарання.

¹ Белявская. О. Отсрочка возбуждения уголовного преследования в Японии [Текст] / О. Белявская // Соц. законность. - 1988. - № 11. - С. 67.

Активну участь у різних формах правового виховання, формування правової культури, профілактики правопорушень беруть громадські об'єднання Японії. У цій країні кожний трьохсотий мешканець бере активну участь у роботі якої-небудь добровільної асоціації громадян, що зайняті боротьбою зі злочинністю, або є працівником служби захисного нагляду. Це квартальні комітети (комітети самоврядування); сусідські комітети (асоціації батьків та вчителів), рух старших братів та сестер, асоціації з попередження крадіжок у багатоквартирних будинках, асоціації попередження розбійних нападів на фінансові установи, асоціації «наставників неповнолітніх», які займаються виявленням делінквентних, важких підлітків, виховною роботою з ними, асоціації зв'язку школи і виробництва з поліцією, центри з керівництва неповнолітніми тощо. Тобто це пересічні громадяни, які працюють на громадських засадах для підтримання правопорядку.

Громадські об'єднання, асоціації громадян почали виникати в Японії ще у другій половині XIX ст. для надання допомоги, сприяння особам, звільненим із в'язниць. Але й у XX ст. населення, як зазначається в одній із Білих книг про злочинність, опублікованій НДІ і Міністерства юстиції Японії, бере активну участь у контролі над злочинністю такою мірою, що «не знає рівних у світі за своїми масштабом і самовідданістю».

Важливе значення має також захист жертв злочину. Правовою основою системи компенсації зазначених збитків унаслідок організованої злочинної діяльності є фінансова допомога з державної скарбниці у вигляді громадської підтримки. Існування й ефективність японської системи компенсації за шкоду, заподіяну злочином, увійшли до свідомості громадян. На боці виконання закону про виплату компенсацій жертвам злочинів (з 1980 р.) перебуває комітет громадської безпеки.

Роль громадськості у правовиховній та профілактичній роботі пояснює й ефективність діяльності японської поліції, яка найбільш обтяжена роботою серед розвинених країн (у Японії) 1990 р. на одного поліцейського припадало 556 осіб, у той час як у Франції цей показник дорівнював 1 : 268. у США — 1 : 379).¹

Отже, розгляд японської моделі розвитку правового виховання засвідчує, що у цьому суспільстві воно тісно пов'язане із загальними напрямками виховання та

¹ Михеев, Р. Уголовная политика Японии [Текст] / Р. Михеев, Н. Морозов, Е. Коидзуми // Актуальные проблемы теории борьбы с преступностью и правоприменительной практики: межвуз. сб. науч. тр. - Красноярск, 1999. - Вып. 2. - С. 109.

правовою соціалізацією. На це суттєво впливали такі чинники, як моноетнічність, осілість, особливості менталітету, звичаєве право й етнічна правосвідомість японців, відсутність у них правового нігілізму. Ще у підлітковому віці розпочинається правова соціалізація на рівні соціального середовища, формуються механізми саморегуляції.

Важливими чинниками правового виховання в Японії є обмеження, притаманні національному соціальному середовищу. — стереотипи поведінки, приклад політичної, бізнесової еліти, державних службовців, працівників правоохоронних органів, що в комплексі створює традиційні правила поведінки японського громадянина. Зазначимо, що неформальний соціальний контроль, сімейна політика, спрямована на соціалізацію її членів (формування соціально схвалених стереотипів, настанов на виховання законослухняної особистості), кримінальна політика, здійснювана державою, ресоціалізація злочинців, правопорушників свідчать про системний, комплексний підхід японської держави та суспільства до формування особистості, її виховання, зокрема правового, в інтересах соціуму та її самої.